

K STRATIGRAFIJI ŽARNOGROBIŠČNE NASELBINE V ORMOŽU

BERNARDA PERC

Mestni muzej, Ptuj

V spodnjem delu Dravske doline je ohranjena na levi strani ob Slovenskih goricah od Velike Nedelje do Središča prostrana diluvialna terasa, ki se imenuje Ormoška dobrava. Nad mlajšo ravnino se vzdiguje z izrazito ježo, visoko do 20 m, potekajočo premočrtno od Z proti V. Spodnji del terase leži v višini 20–30 m, a zgornji del 50–60 m.¹ Naselja so nastala na stiku med diluvialno teraso ter aluvialno ravnino; poglobitna naselja so nanizana ob vznožju ježe. Tam, kjer se Drava terasi najbolj približa, leži na robu mesto Ormož. V prometnem in obrambno-vojaškem pogledu obvladuje postojanka vstop v ta del doline Drave.

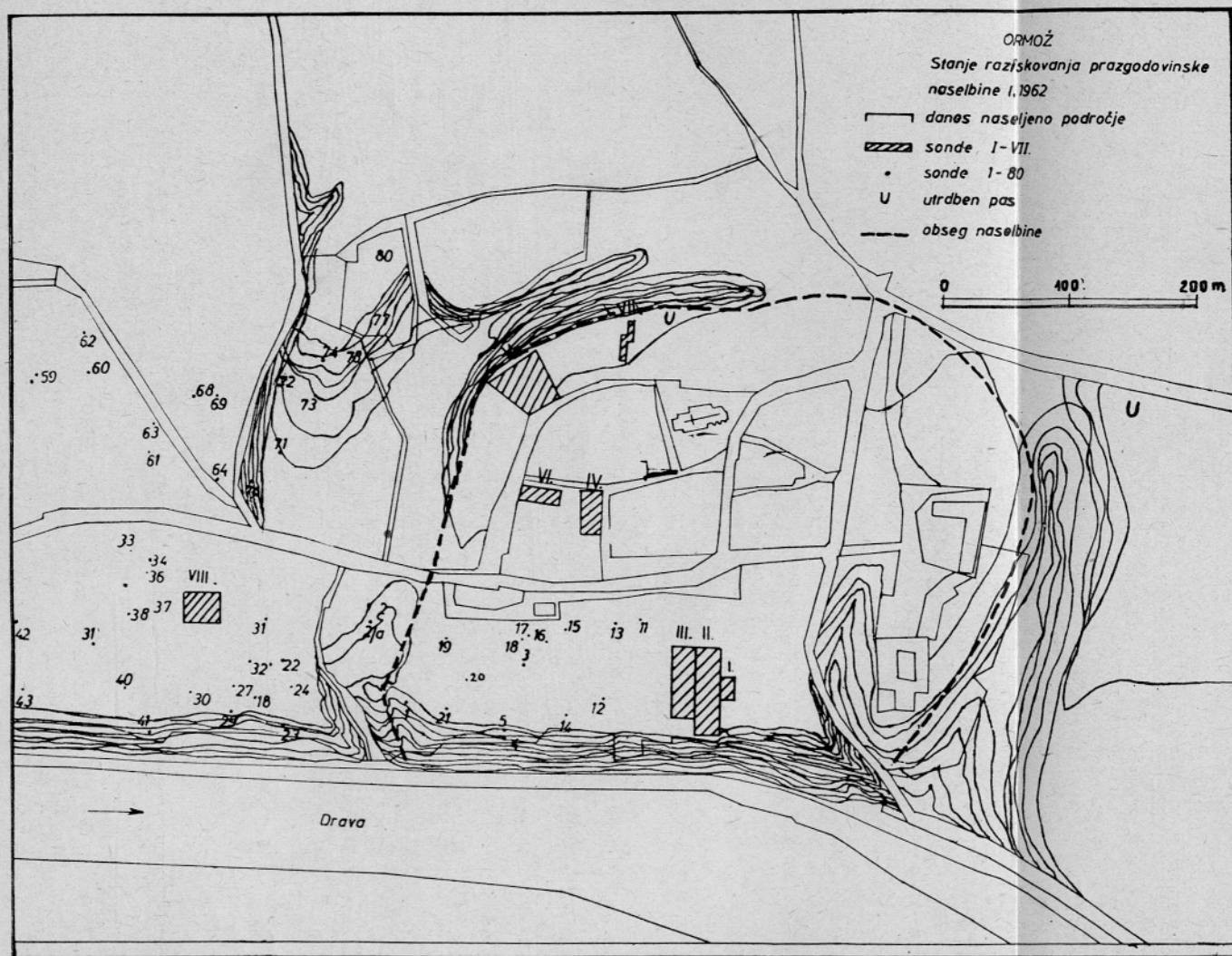
Na področju današnjega mesta Ormoža smo v letih 1955–1962 raziskali prazgodovinsko naselbino kulture žarnih grobišč.² Pri tem prvem samostojnem delu sem se večkrat spominjala svojega prvega sodelovanja pri arheoloških izkopavanjih v letu 1950 v kraških jamah, kjer sem si pod vodstvom jubilaranta profesorja dr. Srečka Brodarja pridobila temeljno znanje o stratigrafiji.

Nosilci žarnogrobiščne kulture so bili prvi naseljenci na tem delu ormoške terase in so dobro izkoristili svojstvene naravne pogoje, ki jih je kazala konfiguracija terena; prav tako je terasa s svojim izrednim položajem ob reki nudila dobre pogoje za prebivanje. Obliko naselbine so prilagodili terenu; razprostirala se je v polkrogu na obrobem, vzhodnem delu terase. Dolžina je znašala v smeri VZ približno 400 m; od reke proti severu pa se je širila v dolžino 380 m. Južno pobočje terase je padalo strmo k reki in s tem nudilo naravno utrjenost. O licu tega dela naselbine danes ne moremo ničesar reči; ob gradnji železnice leta 1857 je bil odstranjen rob hriba.³ Strma pobočja so bila tudi na severozahodnem in jugovzhodnem delu. Le na vzhodni in severni strani ni bilo kakih ostrih naravnih sprememb; teren tu polagoma prehaja v hribovit svet. Kljub strateški legi same terase sta vzhodni in severni del predstavljala šibko točko za obrambo; zato ju je bilo treba umetno utrditi — z jarkom in

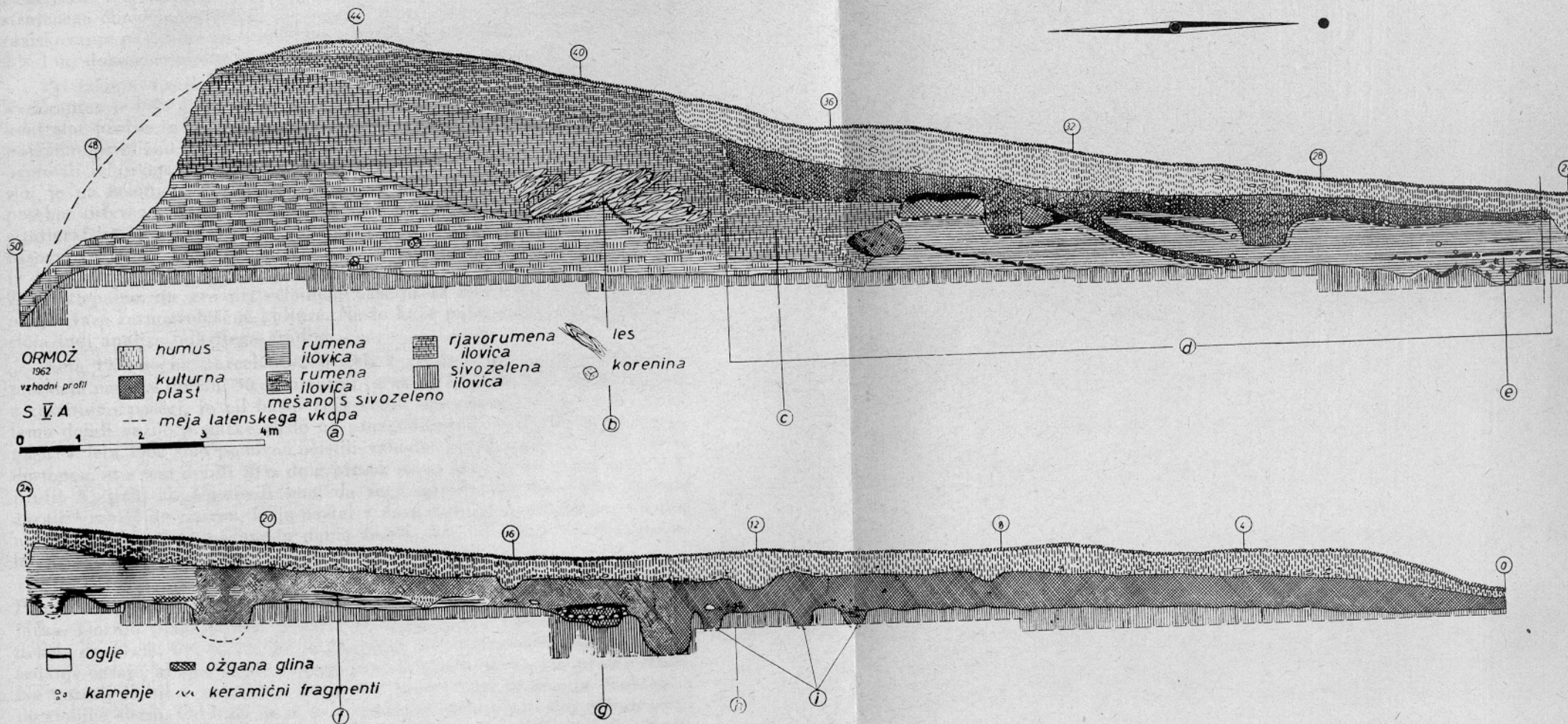
¹ A. Melik, Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino, Ljubljana 1957, 294.

² B. Perc, Prazgodovinska naselbina v Ormožu, Ptujski zbornik II, 1962, 202 do 211.

³ F. Raisp, Erinnerungen an die Orient-Eisenbahn von Pragerhof bis Grosskanischa. Graz 1860.

Karta Ormoža; stanje raziskovanja prazgodovinske naselbine leta 1962
Karte von Ormož; Zustand der Erforschung der urzeitlichen Ansiedlung im J. 1962

Ormož 1962; vzhodni profil S V. A. — Ormož 1962; östliches Profil S V. A

nasipom. Na zahodnem in severnem delu se je do danes ohranil v loku v dolžini 300 m utrdbeni pas: 6 m globok jarek z nasipom, ki sega tudi do 5 m visoko (predvsem parcele št. 23/3, 23/1, 23/2, 24).

V dosedANJI znanstveni literaturi nimamo podatkov o najdbah, ki bi izvirale iz ormoške prazgodovinske naselbine, čeprav so se pri gradnjah pojavljale. Ohranilo se je le ustno izročilo.⁴ V letih po vojni, ko so arheologi vodili v Ptuj večja raziskovanja, so obšli tudi ormoški okoliš in ugotovili površinske, prazgodovinske najdbe. Leta 1954 je izvedla ekipa SAZU na parceli 69 pod vodstvom dr. F. Stareta manjše sondiranje.⁵ Po njegovem mnenju naj bi bila planota južno od nekdanje sodnije (parc. 69) srednjeveškega izvora; predzgodovinska naselbina naj bi se nahajala na padajočem grebenu, ki naj bi bil v srednjem veku izravnal. Leta 1955 je prevzel vodstvo izkopavanj arheološki oddelek mestnega muzeja v Ptuj. Ponovno sondiranje na parc. 69 je pokazalo, da gre tu za plast naselbine mlajše faze žarnogrobiščne kulture, ki je ohranjena in situ. Konfiguracija terena in površinske najdbe so dale misliti, da je prazgodovinska naselbina zavzemala velik del ormoške planote. Ker so predvidene gradnje ogrožale nenaseljene površine mesta, je bilo sklenjeno, da se naselbina načrtno razišče, predvsem teren, ki je zaradi novih gradenj ogrožen. Raziskovanja so trajala od leta 1955 do 1962.⁶ Vodila jih je avtorica članka, sodelovalo pa je več drugih arheologov.⁷ Odkrito gradivo hrani mestni muzej v Ptuj.⁸

Arheološke ekipe so v času sedemletnega dela raziskale predvsem južni (S I, II, III) in severni del naselbine (S V, VI, VII). V letu 1955 smo sondirali na parc. 69 (S I), južno od nekdanje sodnije, v velikosti 12×8 m, da ugotovimo značaj naselbine. Pri delih v letu 1956 (S II) na parc. 69 (vel. 70×18 m) so bili odkriti stavbni objekti, ognjišča in bogato gradivo kulture žarnih grobišč. Pri delu v južnih kvadrantih smo ugotovili, da je naselbinski kompleks nenadoma prekinjen (uničen obrobni del zaradi gradnje železnice). Leta 1957 smo S II razširili, predvsem zaradi stavbnih objektov, ki so segali v to smer; S III na parceli 69 je merila 60×15 m. V letu 1958 smo dokončali izkop sond II in III ter izvedli zaščitno raziskovanje ob zemeljskih delih za novo gradnjo na parc. 19 (S IV) in ugotovili, da se naselbina širi proti severu. Tudi v letu 1959 smo zaščitno raziskovali na severnem delu naselbine, na parc. 23/3 (vel. 48×22 m; S V). Pri teh delih smo dobili vertikalni presek skozi zemeljski nasip, za katerega smo do takrat mislili, da je nastal v srednjem veku. Raziskovanje je

⁴ Tovariš Jakob Megla iz Ormoža se spominja, da so med drugo svetovno vojno pri tlakovanju trga v Ormožu naleteli na arheološko gradivo.

⁵ Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti VI. 1954. Ljubljana 1955, str. 132.

⁶ Stroške izkopavanj je kril Mestni muzej v Ptuj, takratni okrajni ljudski odbor Ptuj, občinski ljudski odbor Ormož in Sklad LRS za pospeševanje kulturne dejavnosti.

⁷ V teh letih so sodelovali pri delu arheologi: S. Pahič, L. Bolta, S. Gabrovec, T. Knez, S. Ercegovičeva, M. Slodnjakova, I. Janžekovičeva, I. Miklova in drugi. Tehnična dela so opravili: V. Šribar, F. Anžel, I. Munda, A. Hlupič. Izkopavanja so v letih 1955 do 1962 obiskali številni arheologi in pomagali z nasveti.

⁸ Gradivo je bilo delno preparirano, rekonstruirano in inventarizirano v tenantskem laboratoriju v Ormožu, delno v ptujskem muzeju. Laboratorijsko delo je vodil preparator J. Gojkovič.

pokazalo, da je nasip nastal v času naselitve v dobi kulture žarnih grobišč kot utrjen rob tega dela naselbine. Leta 1961 smo nadzorovali zemeljska dela pri novi gradnji na parc. 59 (S VI). V letu 1962 je ekipa raziskala utrdbeni pas na severu naselbine (S VII; vel. 14×2 m) in dobila ponovno potrditev za njegov prazgodovinski nastanek. Hkrati smo nadzorovali zemeljska dela na parc. 111, kjer so se pokazale seliščne najdbe izven strnjene območja naselbine. Ker smo v tem letu želeli zaključiti terensko raziskovanje naselbine na ormoškem platoju, smo s sondami 1–80 (velikost 2×1 m) dokončno ugotovili obseg naselbine.

Pri izkopavanjih je bil uporabljen sistem kvadratne mreže (velikost kvadrantov je bila 2×2 m). Posebno smo skrbeli za evidentiranje gradiva, kontrolne profile in horizontalne načrte. Dosedanja raziskovanja so zavzela površino približno 4500 m^2 . Že pri prvotnem sondiranju leta 1955 smo ugotovili relativno zelo tanko ohranjeno kulturno plast naselbine. Kulturni sloj je na celotnem doslej raziskanem zemljišču zelo tanek in ne kaže posebne diferenciacije. Na severnem delu S II sta bila sicer zapažena dva stratigrafsko ločena naselbinska horizonta, med katerima pa je bil kratek časovni razmak; med njima ni bilo v geološkem smislu sterilne plasti, ki bi kazala na prekinitev življenja ali obstoj dveh ločenih kulturnih faz. Zato sklepamo, da gre pri celotnem naselju za eno samo kulturno plast mlajše faze žarnogrobiščne kulture. Na to kaže poleg strukture kulturnega sloja tudi analiza odkritega gradiva.

Leta 1959 so na parceli 23/2 pričeli z gradnjo stavbe, izravnavali na tem delu nasip v dolžini 50 m in zasuli jarek. V času, ko smo dela prekinili z zaščitnimi posegi, je bil nasip že v celoti odstranjen, vendar smo kljub temu dobili važne podatke glede na prazgodovinski nastanek obrambnega pasu. V letu 1962 smo ponovno očistili vzhodni profil sonde V, ki je bil še dostopen, in s tem dobili 50 m dolg presek skozi severni del naselbine (S V, profil A; pril. 2). Ugotovili smo, da sega naselbinski kompleks kulture žarnih grobišč do nasipa, ki je nastal v času obstoja te naselbine; tik pod notranjim pobočjem nasipa in delno že na njem je ležala tanjša pozno-latenska naselbinska plast.

Profil A sonde V predstavlja vzhodni rob izkopa na parceli 23/3. Poteka od mejnika ob cesti proti severu do 50 m ob pričetku obrambnega jarka. Gornjo plast profila predstavlja prekopana humusna plast, ki je debela do 40 cm. Pri 8., 12., 16. in 24. metru so vidni sledovi vkopa stebrov sedanje ograje, ki smo jo ob čiščenju profila prestavili za 1 m proti vzhodu. Na parceli je bil v prejšnjem času vrt; zaradi tega je zemlja prekopana do globine 40 cm. Od 0 do 24. m je v spodnjem delu plasti sloj rečnih oblic. Pri odkopu S II in III je bila v globini 20 cm na večji površini odkrita strnjena plast rečnih oblic, ki je verjetno nastala zgodaj v srednjem veku. V tej humusni plasti že leže posamezni prazgodovinski kulturni ostanki, ker je bil vrhnji del spodnje kulturne plasti prekopan. Druga plast predstavlja pravo kulturno plast žarnogrobiščne naselbine, ki sega od 0 do 22. m in je debela od 20 cm do 1 m. Sestoji iz raznolične zemlje, mešane z ilovico; pogosto je črna, težka in mastna zaradi organske trohnobe. V njej se nahajajo naselbinski objekti (glej prilogo 2 i). Jame za kole pri 15. m so vkopane v tretjo plast, ki jo predstavlja zeleno siva ilovnata osnova, dru-

gače popolnoma sterilna; to je nivo, na katerem je zgrajeno naselje. V kulturni plasti je bilo pri 15. m ognjišče (pril. 2 g), ki je verjetno stalo na prostem, kar je značilno za ormoško naselbino. Ognjišče je bilo ovalne oblike, velikosti 1 m × 60 cm. Podlaga je iz nabite sivo zelene ilovice, na katero je položena plast prodnikov. Na prodnatem tlaku je ilovnat premaz, površina pa je še tlakovana s keramičnimi fragmenti. Ob južnem delu ognjišča je jama za odpadke (gl. 65 cm, pr. 80 cm). Pri delih v S II in S III smo v treh primerih odkrili v bližini ognjišča velike bikonične posode, ki so verjetno služile za shranjevanje vode. Plast vsebuje tudi številne drobne kulturne ostanke (pril. 2 h). Pri našem profilu se zdi, da je bil namenjen prostor med 13. in 22. metrom za kurišni prostor. Druga vrh druge ležita tu nanese plasti rumene ilovice (pril. 2 f) z močno sledjo oglja in ožgane gline. Pri 22. m prehaja ta izrazita kulturna plast žarnogrobiščne kulture v rumeno ilovico, ki sega do 35. m in v kateri so še vedno kulturni ostanki. Med 24. in 28. metrom zasledimo še tri vkopane jame za kole; tu je verjetno stala neka manjša stavba, ki je pogorela, na kar kažejo izredno močni sledovi oglja, ožgane gline in hišnega lepa (pril. 2 e). Pri 35. m zasledimo zadnji jasni ostanek kulturne plasti v obliki vkopane jame za steber in nivoja hiše. Od 24. do 38. m sega v rumeno ilovico kulturna plast, katere gradivo kaže, da je poznolatska. Debela je do 90 cm. Dve vkopani jami za stebre in 1 m dolga plast izredno dobro ohranjenega hišnega lepa z ogljem kažejo, da gre tu za požgano stavbo. Latenska kulturna plast leži tako tik pred notranjim pobočjem nasipa in delno že na njem. To dokazuje, da je nasip, ki sega od 38. do 48. metra, nastal v času prvotne naselitve v dobi žarnogrobiščne kulture kot utrjen rob te naselbine. Možno je, da so nasip pričeli graditi vzporedno z naselbino. Pred gradnjo so teren, ki je bil predviden za obrambni pas, zravnali; saj je sivo zelena ilovnata osnova skoraj popolnoma ravna in ima zelo jasen vrhnji rob. Na tej plasti ni nikakih najdb. Tik pred 50. m je plast poševno odsekana, odkopana zaradi jarka pred nasipom. Jedro nasipa predstavlja ilovica, odkopana pri izkopu jarka. Osnova nasipa je 1,20 m debela plast rumene ilovice s sivo zelenimi lisami, ki je močno kompaktna in strjena, stisnjena od teže vrhnjih plasti nasipa. Njena zgornja meja je jasno vidna (pril. 2 a). V spodnjem delu plasti sta pri 44. m dve drevesni korenini z ostanki skorje. Plast se na robu planote dviga nekaj časa precej strmo navzgor, na notranji strani pa pada poševno proti pobočju in pri 36. metru izklini na sivo zeleni sterilni ilovnati podlagi. To plast obdaja bolj rahla rjava rumena ilovica, ki se na zunanji strani poševno dviga (pri 44. m ima 1,70 m debeline). Tudi ta se poševno izklinja znotraj nasipa. V tej plasti sta očitni dve fazi nasipavanja; meja je vidna pri 41. m; med 36. in 38. m pa je viden kopast nasip te plasti (pril. 2 c). Pri 40. m leži znotraj te plasti vrsta pošev ležečih, močno preperelih okroglih stebrov, za katere je možno, da so bili del palisad. Ob izkopu S VII na parceli 25 nismo pri preseku nasipa opazili nikakih sledov palisad. Naš profil nam ne kaže notranje konstrukcije nasipa. Prav tako ni bilo opaziti sledov jam za stebre, ki so sicer v kulturni plasti pri stavbah pogosti.

Čeprav je danes raziskana razmeroma velika površina ormoške prazgodovinske naselbine, je ostalo o notranji ureditvi naselja še veliko odprtih

vprašanj. Objekti, ki jih razlagamo kot stanovanjske zgradbe, ne kažejo sistematične razporeditve. Na južnem delu naselbine je bila v sondah II in III odkrita 4 m široka pot, tlakovana s prodniki, ki poteka v smeri VZ. Med najpomembnejše rezultate raziskovanj v Ormožu lahko brez dvoma prištevamo odkrite stavbne objekte. Najbolje ohranjena stanovanjska hiša pravokotnega tlorisa je v južnem delu S II in III, ob poti, tlakovani s prodniki. Postavljena je bila v smeri VZ in je prvotno merila 14×6 m, pozneje pa so jo v enaki širini podaljšali. Grajena je bila iz okroglih navpičnih stebrov, vkopanih v sivo zeleno ilovnato osnovno plast, v kateri se danes te okrogle jame, ki so izpolnjene s temno kulturno zemljo, jasno odražajo. Pri hišnih stenah je bil prostor med navpičnimi stebri izpolnjen s prepletom iz vejevja in šibja in ometan z debelim premazom gline. V južnih kvadrantih S II in III sovпада v kulturni plasti odkrita množina hišnega lepa s pravokotnim tlorisom, ki ga sestavljajo jame za stebre, vkopane v ilovnato osnovno plast. Domnevamo, da so poleg večjih zgradb, ki so rabile za stanovanja, nekatere manjše uporabljali kot gospodarska poslopja. Za Ormož so značilna ognjišča izven zgradb, ki so bila včasih ograjena. Na tem mestu ni mogoče analizirati drobnih predmetov materialne kulture, ki jih je ormoška naselbina dala v velikem številu.⁹

Ormoška naselbina pripada prebivalstvu mlajše faze žarnogrobiščne kulture (Hallstatt B po Reinecku) — v 9. in 8. stoletju pr. n. š., v tako imenovano ruško skupino, ki obsega najdišča v dolini Drave od Ruš do Ormoža.¹⁰

Pri proučevanju ormoške naselbine naletimo na težave zaradi pomanjkanja komparacije. Tako v ozkem krogu ruške grupe (Ptujski grad,¹¹ Hajdina¹²), kakor tudi v širši primerjavi nimamo dobro ohranjenih in raziskanih naselbin. Na Madžarskem poznamo naselbino Velemszentvid,¹³ ki je za zdaj še slabo raziskana; predvsem ne vemo, v kakšnem odnosu so do naselbine žarnogrobiščne kulture obrambni nasipi in jarki, ki so tam ohranjeni.¹⁴ Pomembnejši najdišči sta še Sagheay in Pomaz-Köheay.¹⁵ Tipu Stillfried pripadajoče gradivo izvira predvsem iz grobov, vendar so znane tudi stanovanjske jame.¹⁷

Redke znane naselbine niso načrtno raziskane. Naselbinske najdbe so v Oberleiserbergu pri Klementu, Geiselbergu, Limbergu-Heidenstatt. V skupini Baierdorf-Velatice je stanje podobno. Naselbina Ripač na Uni pri

⁹ Arheološki oddelek ptujskega muzeja hrani preko 25 000 inventarnih števil ormoškega gradiva.

¹⁰ H. Müller-Karpe, Disertacija (rokopis); H. Müller-Karpe, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Berlin 1959, T. 108 do 115; S. Pahič, Drugo žarno grobišče v Rušah, Ljubljana 1957.

¹¹ J. Korošec, Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu, Ljubljana 1951.

¹² Na Spodnji Hajdini so bili leta 1955 odkriti seliščni ostanki kulture žarnih grobišč (parc. 726/4). Neobjavljeno.

¹³ K. Miske, Die prähistorische Siedlung Velem St. Veit, I. B. Wien 1908.

¹⁴ F. Tompa, 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912—1936. 24./25. Bericht der römisch-germanischen Kommission, Berlin 1934/35, 105.

¹⁵ F. Köszei, Funde in Erd aus der frühen Hallstattzeit, Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 9, 1958, 298.

¹⁶ R. Pittioni, Urgeschichte des österreichischen Raumes, Wien 1954, 485.

¹⁷ Willvonseder, WPZ 18, 1931, 121.

Bihaću¹⁸ nam lahko da komparacijo le v materialu. Po njeni podobi, notranji razporeditvi in načinu gradnje hiš lahko ormoško naselbino vzporejamo z naselbino, izkopano na hribu Arany pri Pécsváradu na Madžarskem.¹⁹ Čeprav je to naselje starejše kot ormoško (pripada namreč starejši fazi žarnogrobiščne kulture — Hallstatt A po Reinecku), ni zapreke za primerjavo. Drugače pa se naselje kot tako in način gradnje hiš vezeta na starejše naselbine v srednji Evropi.²⁰

ZUSAMMENFASSUNG

Zur Stratigraphie der urnenfeldzeitlichen Ansiedlung in Ormož

Die Autorin gibt in diesem Artikel einen Überblick über die Ausgrabungen der urnenfeldzeitlichen Ansiedlung in Ormož, die mit einigen kürzeren Unterbrechungen vom J. 1955 bis zum J. 1962 dauerten. Die urnenfeldzeitliche Ansiedlung (Beilage 1) liegt auf der diluvialen Terrasse auf der linken Seite des Dravatales und misst in der Richtung OW 400 m und in der Richtung NS 380 m. Der Südrhang der Ansiedlung fällt steil zur Drava ab und wurde während des Eisenbahnbaus teilweise zerstört. Steile Abhänge begrenzten die Ansiedlung auch im nordwestlichen und südöstlichen Teil, auf der Nord- und Ostseite war aber die Ansiedlung künstlich befestigt. Bis heute sind ungefähr 300 m des Befestigungsgürtels erhalten, der aus einem 6 m tiefen Graben mit einem Wall, der bis zur Höhe von 5 m erhalten ist, besteht. Die Stelle der urnenfeldzeitlichen Ansiedlung mit ihrem Befestigungsgürtel hat in mancherlei Hinsicht auch die Gestalt heutiger Ormož bestimmt.

Die urnenfeldzeitliche Ansiedlung ist in sieben Sonden auf einem Flächenraum von 4500 m² durchforscht worden (s. Beilage 1). In diesem Raum wurde eine grosse Anzahl von Wohnungsobjekten entdeckt. Obwohl die späteren Überarbeitungen der Bauten einen klaren Überblick ihres Planes unmöglich machen, können wir feststellen, dass es sich in allen Fällen um grössere rechteckige Bauten handelt, die nach ihrer Konstruktion Pfostenhäuser sind. Von einem grösseren Siedlungskonzept zeugt ein 4 m breiter Weg (in Richtung OW), an dem zu beiden Seiten Bauten liegen. Die Feuerstätten liegen ausserhalb der Bauten und waren häufig umfriedet.

In der Ansiedlung wurde reichliches archäologisches, besonders keramisches Material gefunden, das zeitlich zur Ha B-Stufe gehört, kulturell aber zur Maribor-Ruše Gruppe. Infolge der wenig durchforschten Siedlungen können wir hinsichtlich der Bautenkonstruktion und der Problematik des Siedlungstypus nur wenige Vergleiche ziehen, es scheint aber, dass die Siedlung in Ormož eng mit den westungarischen Siedlungen aus derselben Zeit verbunden ist.

¹⁸ V. Čurčić. Der prähistorische Pfahlbau der Bronzezeit in Ripač bei Bihać in Bosnien, WMBH XII, 1911, 1; R. Drechsler-Bižić. Novi pogledi na kulturu sojeničkog naselja u Ripču. GZMS 1953, VIII, 105—110.

¹⁹ J. Dombay. Középkori és kora-vaskori település nyomai a Pécsvárad Aranyhegyen 1958.

²⁰ O. Menghin. Europa und einige angrenzende Gebiete ausser dem ägäischen und italischen Kreis, Handbuch der Archäologie, München 1950. Poglavlje: Die Bauwerke der jüngeren Stein- und Bronzezeit, kjer je podrobno navedena tehnika gradnje hiš, kakor tudi tipi naselbin.

Besonders muss noch der Wall hervorgehoben werden (Beilage 2), der die Ansiedlung umgab und dessen urnenfeldzeitliche Herkunft wir erst im Lauf der Ausgrabungen feststellen konnten. Der Schutzwall begrenzt deutlich die urnenfeldzeitliche Ansiedlung, die sich bis zu ihm erstreckte, während das Gebiet ausserhalb des Walles nicht besiedelt war. In einem Teil wurden auf dem Wall selbst Überreste aus der La-Tène-Zeit gefunden, die klar beweisen, dass der Wall schon vor der La-Tène-Epoche entstanden sein muss. Weil wir aus der Hallstatt-Epoche keinerlei Überreste haben, kommt für seine Entstehung nur die Urnenfelder-Epoche in Betracht, was auch gut mit dem Umfang der urnenfeldzeitlichen Ansiedlung übereinstimmt. Der Bau des Walles selbst weist auf zwei Phasen der Aufschüttung hin. In den Überresten von vermorschten Pfählen dürften wir die Überreste der ehemaligen Palisade sehen.